

**DR. MUSTAFA SARI, TÜRKÇEDE ART ZAMANLI DEĞİŞMELER
(YÜZ HADİS YÜZ HİKÂYE ÖRNEĞİ), PEGEMA YAYINCILIK,
ANKARA 2007, 358 S.**

*İ. Gülsel SEV**

Dil bilim, kendine özgü yöntemlerle genel olarak dil olayını, özel olarak da doğal dilleri yapıları, işleyişleri, süre içindeki değişimleri vb. açısından inceleyen insan bilimidir.¹

* Doç. Dr. AİBÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, El-mek: sev_g@ibu.edu.tr

¹ Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2002, s.73.

Dilbilimin dallarından biri art zamanlı dilbilimdir. Diyakronik dil bilim, evrimsel ya da tarihsel dil bilim, art süremlil dil bilim diye de adlandırılır. Art zamanlı dil bilim, dil olaylarını tarihî gelişme ve değişme süreci içinde inceler.² Dilin geçirmiş olduğu ses değişimleri, yapısal değişimler, ödünçleme, analogi, söz dizimsel değişim, anlamsal değişim, diller veya dil aileleri arasındaki ilişkiler vb. konularla ilgilenir.

Art zamanlı yöntem dil çalışmalarında uygulanan yöntemlerden biridir. Bu tip bir araştırmada olaylar, gelişmeleri açısından inceleneceğinden bir gelişmenin gerçekleşmesi için gereken süre içinde inceleme söz konusudur, bu yüzden ayrı çağlara, evrelere ait belirtiler izlenir.³

Art zamanlı yöntemle yapılmış yurt içinde ve yurt dışında çalışmalar mevcuttur. Bunlarda daha çok *ses bilgisi* ve *şekil bilgisinin* esas alındığı görülür. TEKİN'in⁴, GABAIN'in⁵, ERDAL'ın⁶ çalışmaları akla ilk gelenlerdir. Son zamanlarda art zamanlı yöntemin uygulandığı bir diğer çalışma EROL'a aittir.⁷ EROL'un çalışması Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesi sonuna kadar olan dönemi kapsayan yazılı kaynaklardan takip edilen kelimelerdeki *anlam değişikliklerini* tespit etmeye yöneliktir.

Türkçenin tarihî dönemlerine ait birçok metin, transkripsiyon yöntemiyle günümüz alfabesine aktarılmış olmasına rağmen bu metinler üzerinde yeterince dil incelemesi yapılmadığı bilinen bir gerçektir. Oysa günümüz alfabesine aktarılmış olan tarihî metinlerin ses, biçim bilgisi, söz varlığı ve cümle bilgisi gibi dilin bütün alanlarını kapsayacak biçimde incelenmesi de büyük önem arz etmektedir. (Ön Söz'den)

Bu çalışmada Türk dilinde zamana bağlı olarak ortaya çıkan değişimler (*Ses, İmla, Söz Varlığı, Yapısal Değişmeler, Anlam Değişmeleri*) incelenmiştir. Çalışma Erzurumlu Darîr'in Yüz Hadis Yüz Hikâye adlı eseri üzerine yapılmıştır.

Dr. SARI, çalışmasını üç ana bölüme ayırmıştır:

I. BÖLÜM'de Erzurumlu Darîr, Eserleri, Yüz Hadis ve Yüz Hikâye hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu bölümde yazar, Erzurumlu Darîr'in hayatına ilişkin pek fazla bilgi bulunmadığını, Darîr'le ilgili verdiği bilgilerin araştırmacıların çalışmalarına dayandığını belirtir. Buna göre;

Erzurumlu Darîr'in asıl adı Mustafa'dır. Babasının adı Yusuf, dedesinin adı ise Ömer'dir. Doğuştan kör olduğu için eserlerinde çoğu zaman *Gözsüz* ve yine bu anlama gelen Arapça *Darîr* mahlasını kullanmıştır. (I. Bölüm, s.7)

Yazar, Darîr'in diline ilişkin de araştırmacıların görüşlerini sıralar ancak kendi görüşüne yer vermez. Bu da yazarın konuyla ilgili araştırmacıların fikirlerini benimsediğini düşündürür.

Darîr'in yazar çalışmasına da konu olan Yüz Hadis Yüz Hikâye adlı eserinin hangi tarihte yazıldığı, kime sunulduğu bilinmemektedir. Eserin başında yer alan ifadelerden tercüme olduğu anlaşılmaktadır. (I. Bölüm, s.10) Darîr'in eseriyle ilgili lisans ve yüksek lisans seviyelerinde çalışmaların bulunduğu değinen yazar, eserin ulaştığı ve gördüğü altı nüshasının tanıtımını yapar.

² Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s.69

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 38.

⁴ Talat Tekin, *Orhun Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, Ankara 2000.

⁵ A. V. Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 1988.

⁶ Marcel Erdal, *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Brill 2004.

⁷ Hülya Arslan Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, TDK Yayınları, Ankara 2008.

Dr. SARI, arasında 200 yıldan fazla bir sürenin olduğu eserin en eski nüshası ile en yeni nüshasını çalışmasına konu etmiştir. Nüshaların ilki, H 846 (1442) tarihlidir. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi M. Con. A-262'de kayıtlıdır. Eser, bu nüshanın 48b – 111a varakları arasındadır. Bu nüshanın müstensihisi Hızır Bin Ahmed'dir. İkinci nüsha H. 1062 (1651/52) tarihlidir. Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal B1. No: 437-438'de kayıtlıdır. Bu nüshanın müstensihisi belli değildir. Eser, 122b - 235a varakları arasındadır. İlk nüsha Eski Anadolu Türkçesi döneminde, 2. nüsha Osmanlı Türkçesi döneminde istinsah edilmiştir. Yazarın çalışması bu iki nüshayı esas alan art zamanlı bir incelemedir.

Çalışmanın temelini oluşturan **II. BÖLÜM**'de Yüz Hadis ve Yüz Hikâye eserinin yukarıda sözünü ettiğimiz iki nüshası ile ilişkili dilde ortaya çıkan değişmeler tespit edilmiştir. **Ses, İmla, Söz Varlığı, Yapısal Değişmeler, Anlam Değişmeleri** eserin iki nüshası karşılaştırılarak verilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi metinleri hem eski Uygur Türkçesi hem Arap-Fars imlasına ait özellikler taşır. Yazar, her iki nüshada da Uygurdan ziyade Arap imlasının baskın olduğunu, ancak 1651/52 tarihli nüshada Arap imlasının çok daha etkili olduğunu belirtir. Örneğin her iki nüshada da damak /ñ/'sinin (ك) harfi ile gösterildiğini belirten yazar, tangrı sözcüğünün 1442 tarihli nüshadaki farklılığını vurgular. Dr. SARI, *Tangrı* sözcüğünün (ك) Uygur imlasına bağlı kalınarak yazıldığına işaret ederken kelimenin yazımının korunmasının kelimenin kutsallığına bağlaması tutarlı bir yaklaşımdır.

Kayda değer bir nokta k>g değişikliğine ilişkindir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde bugün ön damak /k/ sesi ile başlayan kelimelerin Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de /k/ ile okunması benimsenir. Ancak yazarın da ifade ettiği 1442 tarihli nüshada bu tarz sözcükler üç noktalı kef harfi ile yazılmıştır. *gışı, gendü, gücük* gibi. Bu durum Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki k>g tonlulaşmasının ulaştığı noktaya ilişkin bize yeni ipuçları vermektedir.

Söz varlığı, bir dildeki sözlerin bütünü, kelime hazinesidir. Yazar, söz varlığında görülen değişimleri de kendi içinde *görevli ve anlamlı kelimeler* biçiminde ayırmış; anlamlı kelimeleri de *kültürel söz varlığına ait olanlar ve temel söz varlığına ait olanlar* biçiminde sınıflandırmıştır. Bu kısımda yazarın, Eski Türkçeden başlayıp Türkiye Türkçesindeki *da/de, ve, dahı* bağlaçlarına da gönderme yaparak, *dahı/ve*'nin kullanımına ilişkin verdiği bilgiler, fevkalade önemlidir. Dr. SARI, kültürel söz varlığına ilişkin kelimelerle ilgili olarak da islami dönemin ilk eserleri Kutadgu Bilig ve Divanü Lugâti't-Türk'ten de yararlanmıştır.

Çalışmanın **Yapısal Değişmeler** (*hâl eklerinde, kip eklerinde, şahıs eklerinde, cümlede görülen değişmeler*) ve **Anlam Değişmeleri** (*anlam değişmesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi, anlam daralması*) bölümünde eserin nüshalarının dili ile Türkiye Türkçesi karşılaştırmalı olarak incelenir. Yazar, bu bölümde, gerekli gördüğü durumlarda hem Türkiye Türkçesi hem de Türkçenin tarihî dönemlerine müracaattan da geri durmamıştır.

Örneğin; geniş zamanın olumsuzu 1442 tarihli nüshada –mAz-Am iken 1651/52 tarihli nüshada –mA-m şeklindedir. Bu da, Türkiye Türkçesinin habercisidir şeklinde Türkiye Türkçesine göndermede bulunması bu konudaki örneklerden sadece biridir.

Dr. SARI, hâl ekleriyle ilgili değişmelerde de Eski Türkçedeki biçimleri vererek yetinmemiş cümle örnekleriyle tanımlamış, Türkiye Türkçesine göre kullanımlarının farklılığına işaret etmiştir. Ancak, yazarın nüshalardaki hâl eklerinin başka bir hâl eki yerine kullanımında Türkiye Türkçesiyle karşılaştırma yapması bu bahsin o dönemin doğrusu olarak kabul etmeyi görmezden gelmesine yol açmıştır.

Anlam değişmesi, bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayıdır.⁸ Çalışmada *ferište*, *yazuk*, *bay*, *belki*, *üşen-*, *sataş-*, *misikin*, *illâ* kelimeleri örneklendirilerek ele alınmış, kelimelerin anlam özellikleri Türkiye Türkçesindeki kullanımlarla karşılaştırılmalı biçimde incelenmiştir. Dr. SARI'nın kelimelerin Türkiye Türkçesindeki değişikliğine ilişkin yorumları, tespitleri oldukça isabetlidir. Mesela; Eski Anadolu Türkçesinde insanlardan daha üstün özellikleri bulunan 'melek' anlamında kullanılan *ferište* sözcüğü, argoya *feriştah* biçiminde 'en iyi örneği, bir işi en iyi yapan kimse' olarak geçmiştir, şeklindeki yaklaşım bunlardan biridir.

Metinde geçen *yavuz* sözcüğü Türkiye Türkçesinde anlam iyileşmesine, '*avrat ve halâyık*' sözcüğü anlam kötüleşmesine, *nesne*, *don (ton)*, *oğlan ve davar* kelimeleri ise anlam kötüleşmesine uğramış kelimeler olarak işlenmiştir.

II. BÖLÜM'ün faydalı taraflarından biri, bu **BÖLÜM**'deki tüm tespit ve değerlendirmelerin *Sonuç* kısmında (s. 179-184) maddeler hâlinde sıralanmasıdır. Bu kısım, çalışmanın esasını oluşturan **II. BÖLÜM**'ün bir nevi özeti mahiyetindedir ve eserden istifadeyi kolaylaştırmaktadır.

Çalışmanın **III. BÖLÜM**'ünde Yüz Hadis ve Yüz Hikâye'nin incelemede kullanılan en eski ve en yeni nüshalarının transkripsiyonlu metni yer almaktadır. Ancak transkripsiyonlu metinde hiç satır başı yapılmaması belki de tercih edilmemesi dikkat çekmiştir. Bununla birlikte transkripsiyonlu metinde noktalama işaretlerinin yerli yerinde kullanılması çalışmanın güzel taraflarından biridir. Yazar, metinden önce, eski yazı çalışmalarında önem arz eden transkripsiyon sistemine ilişkin bilgiler vermeyi ihmal etmemiştir.

Dr. SARI, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *eyit-* biçiminde kullanılan 'söylemek' sözcüğünün 1442 tarihli nüshada, Dede Korkut'taki gibi, *ayıtduk* biçiminde kalın ünlülü olduğunu tespit etmiştir. Yazarın, diğer araştırmacılar da olduğu gibi Darîr'in dilinin Eski Anadolu Türkçesi yanında Azerbaycan Türkçesi özellikleri taşıdığını kabul ettiğini bu kısımdaki ifadesinden anlıyoruz.

Kitabın **SÖZLÜK** kısmı (s.299-314) yazarın da ifade ettiği gibi Yüz Hadis ve Yüz Hikâye'de geçen ve bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan ya da nispeten az bilinen kelimelerle anlam bakımından değişikliğe uğramış olan kelimelerden oluşmaktadır. Dr. SARI, **SÖZLÜK**'te yer verdiği kelimeleri tamamen esere bağlı kalarak anlamlandırır. Yazar, dildeki bütün değişiklikleri art zamanlı bir incelemeyle ele almıştır. **II. BÖLÜM** bu manada çalışmanın bel kemiğidir. Kitabın **SÖZLÜK** kısmı ise böylesi bir inceleme için yetersiz kalabilir. Klasik eski yazı çalışmalarında ortaya konulan, bütün kelimeleri ihtiva eden bir **SÖZLÜK** daha tercih edilir, görüşünderiz.

Yazar, **KAYNAKLAR** bölümünde çalışmasında faydalandığı yerli ve yabancı eserleri alfabetik olarak dizmiştir. Dr. SARI'nın özellikle *tarihsel dilbilim* alanına ilişkin yabancı kaynaklardan istifade etmesi konunun Türkiye Türkolojisinde henüz bakir olduğunu göstermektedir ki bu da SARI'nın çalışmasını önemli hâle getirir.

Çalışmanın son kısmında ise Yüz Hadis ve Yüz Hikâye adlı eserin en eski ve en yeni nüshalarından **TIPKIBASIM ÖRNEKLERİ** verilmiştir.

Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırlarını bugün de çözemediğimiz büyümlü bir varlıktır.⁹ Canlı bir varlık olması da onun sürekli bir değişim ve gelişim içinde olmasını gerektirir. Gelişime ve değişime

⁸ Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 10.

⁹ Doğan Aksan, *age.*, s.11.

bağlı değişiklikler ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, cümle yapısı, anlam bilgisi gibi dilin bütün alanlarında görülebilir.

Dr. SARI Erzurumlu Darîr'e ait Yüz Hadis ve Yüz Hikâye adlı eserin en eski ve en yeni nüshasını esas alarak zamana bağlı değişiklikleri son derece titiz bir biçimde tespit etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz dildeki bütün değişiklikleri sistemli bir metotla ortaya koyan çalışma, art zamanlı incelemeler için örnek niteliğindedir. Yazar, önsözde ifade ettiği "200 yıldan fazla bir sürede dil nasıl değişir ?" sorusuna cevap aramaktadır. Bu sorunun cevabı Dr. SARI'nın çalışmasında gizlidir ve eser, Türkologlarla buluşmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara 1995.

ARSLAN EROL Hülya, **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri**, TDK Yayınları, Ankara 2008.

ERDAL Marcel, **A Grammar of Old Turkic**. Leiden, Brill 2004.

GABAİN A. V., **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yayınları, Ankara 1988.

KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

TEKİN Talat, **Orhun Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.

VARDAR Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2002.